

Мило Глигоријевић
ПОБУНА ДУХА

M
Vukotić
Media

Мај, 2023.

Мило Глигоријевић

ПОБУНА ДУХА

M
Vukotić
Media

Мај, 2023.

ПОСВЕТА МИНУЛОМ ВРЕМЕНУ

И ја имам имам потребу да вам се захвалим на инспиративним питањима. Узгред речено, на теразијама моралних вредности, питање увек прешеже над било каквим и било чијим одговором. Вредности одговора пролази; једино питања остају вечита.

Мића Поповић

Овим сликарским речима завршава се књига »Одговор Миће Поповића« објављена 1983. у београдским »Независни издањима« Слободана Машића. Добронамерном читаоцу би се овакав став могао учинити претерано скромним (некоме недобронамерном, чак лажно скромним), међутим цитиране речи заиста одражавају уверење уметника- интелектуалца, коаутора текста који је пред вама. Оне су пре свега искрене. Мило Глигоријевић и Мића Поповић су, пре четрдесет година када су се прихватили посла објављивања својеврсних мемоара (у дијалогској форми) значајног ствараоца, били апсолутно свесни да су радозналост и темељитост онога који поставља питања и искреност питаног, нужни, неопходни састојци које овакав текст мора имати да би пронашао пут до публике. Тих начела су се доследно придржавали од прве до последње странице.

Дакле, аутори нас воде од Поповићевог детињства у ондашњој (и данашњој) улици Кнегиње Зорке, преко школовања у ондашњој (и данашњој) Трећој гимназији, боравка у логору, на ратишту и у затвору током бурног периода средине прошлог века, послератног, младалачког друговања

са од реда (касније) признатим културним делатницима, на легендарној адреси Симине 9а, побуњеничком излету младих сликара у Задар и Мићиног избацавања са Академије ликовних уметности. Прича, затим, прати средишњи период уметникове егзистенције: номадски живот између атељеа на Старом сајмишту, париских поткровља и острва Бреа на Атлантском океану. Ово време укључује бављење филмом (у улози редитеља и сценаристе), позориштем (такође као редитеља и сценографа) и ликовним стваралаштвом: прво лирским експресионизмом (циклус од магле од костију) па разарањем форме путем сликарства енформела. Поповићева исповест завршава се последњом фазом уметничког рада и живота. У њој се сликар враћа реалистичком поступку кроз чувено »сликарство призора«, одлази у Сједињене Америчке Државе да буде професор на универзитету и припрема велику ретроспективну изложбу у Српској академији наука и уметности.

Чини ми се да је важно направити најмање две назнаке у коментару »Одговора Миће Поповића«. Пре свега, мада прича о појединачном животу, овај текст нам много говори о

културној, политичкој и укупној друштвеној клими у Југославији током друге половине двадесетог века. Пред нама се поново појављују знаменити сликари, писци, редитељи, глумци, али и такозвани обични људи: дечаци, учитељи, официри... Мислим да мозаичку структуру штива дугујемо пре свега Поповићевој личности. Он је, као и сваки уметник, вечито разапет у Kamiјевој дилеми: усамљен или солидаран (соли-таире-солидаире), најчешће бирао солидарност, односно заинтересованост за друштвена збивања.

Као друго треба поменути време када је књига настала. У том тренутку и публициста и уметник су на врхунцу сопствених креативних и интелектуалних моћи. Саобраћају без журбе, неколико месеци. Мило пише питања а Мића му отписује одговорима откуцаним на писаћој машини. Довољно зрели да појаве осматре мирно, разложно и са неопходним одмаком, али и даље довољно концентрисани да се на загубе у ефемерним, неважним детаљима што се, на жалост, по логици живљења, често догађа.

Због савременог читаоца није наодмет поменути ни социјални контекст доба у коме је књига објављена. Овом темом се у предговору првог издања темељно бавио Мило Глигоријевић. Наиме, тих година, Мића Поповић је још увек важио као нека врста *persone non grate*, особе о којој није пожељно јавно и афирмативно говорити. Модерно речено, медијски простор је за уметника тада још увек био поприлично затворен. Ситуација сасвим логична с обзиром да се живело у једнопартијском друштвеном уређењу. Међутим, од почетка осамдесетих година, скоро дневно су се дешавале појаве (пре свега у култури) које су означавале промене, најављивале ново време у коме ће се могућност изношења различитих мишљења сматрати за најнормалније, уобичаје-

но понашање. Самоуправни социјализам и држава у којој је он упражњаван лагано су нестајли са историјске позорнице да би уступили место, нашем, модерном добу. Па ипак, по моме увиђању, »Одговор Миће Поповића« треба читати и као својеврсну посвету том, минулом времену. Данашња, млада публика, имаће прилике да види колико је тада изговорена (а још више написана!) реч обавезивала човека. Колико је јасна била граница између озбиљног исказа и необавезног, испразног говора. У нашем веку освојених слобода (чак је и овај став упитан, јесмо ли збиља толико слободни!?) речи су изгубиле на значају, језик је девалвирао и све ћешће га замењују инфантилни сликовни прикази. Због тога се вреди, с времена на време, подсетити озбиљнијих година. А ова књига, свакако може да послужи сврси.

Са одређеном нелагодом, јер сматрам да приватну и јавну сферу није отмено, а ни посебно лепо мешати, синовски привржен, морам да кажем да сам задовољан, па и поносан што је издавачка кућа Вукотић Медиа одлучила да поново објави овај дугачки интервију који је мој отац пре четири деценије дао својем пријатељу Миловану-Милу Глигоријевићу. Моме пријатељу Дејану Глигоријевићу, Миловом сину, дугујем захвалност за помоћ и подршку при остварењу овог подухвата, срећан што се пријатељство наших очева, продужило и на нас и нашу децу Ђорђа и Јелисавету.

Јован Поповић

ЧОВЕК КОЈИ НИЈЕ ЧЕКАО

Зашто сам пред једним уметником изговорио толико много питања.

Могао бих одговорити једноставно: зато што се тај уметник зове Мића Поповић. Могао бих да тако заобилазно кажем све и не кажем ништа. Мучнина, која ме увек обузима у застанцима на пола пута, спречава ме да тако поступим и сада, кад не морам, па зато наводим разлоге редом.

Преда мном је био хваљен и оспораван уметник, човек перманентне побуне. За његову последњу изложбу (новембар-децембар 1979.) речено је да представља памфлет у сликама и да је грубо провокативна. Желео сам тада да прочитам његову одбрану, успешну или безуспешну, и питао сам се како то да овејани прекршиоци реда и закона, протуве и убице, осуђеници на смрт, могу бити интервјуисани у затворима, а уметник несумњиво значајан, један од најзначајнијих – чија се изложба не допада неким друговима – не може. Како то да човек, који је јавно назван сејачем нихилизма, не може одговорити на питање: Да ли сте ви заиста сејач нихилизма? У

једном тренутку, не познавајући Мићу Поповића, помислио сам да он може, а неће. А после, кад сам га упознао, видео сам да припада оној реткој врсти људи која је спремна на запањујућу отвореност, на стално самопосматрање и самопоштицавање. Није ми ускратио одговор ни на једно питање. Није околишио, калкулисао, ни једаред није изговорио ону одурну реченицу која ме је небројено пута млатнула по глави: Није време да се то објави.

Познајете ли мајсторе одлагања који једнако говоре: Није време да се то учини, није тренутак да се то каже? Познајете, наравно, јер готово сви нешто одлажемо, чекамо боље дане да нешто предузмемо, и у том чекању пролази нам живот. Само ретки знају да чекање води у самопрезир и заборав.

Да је Милош Обилић казао није време да убијем султана, припала би му вечита смрт уместо вечитог живота.

Да је Галилеј чекао подеснију прилику како би рекао *errur si tuove*, не би је никад ни дочекао.

Да је Јан Палах тражио тренутак за самоспаљивање, ника-

да не би светлео у историји.

Мића Поповић спада међу људе који без одлагања раде све што им налаже свест и савест. Године 1950, на отварању оне своје чувене изложбе што је ударила на званични правац – социјалистички реализам – изговорио је ове реченице:

- Слово о борби мишљења треба да омогући оно што долази пре истине уметности – право да се она тражи. Принцип борбе мишљења једино може да дискредитује ситну филозофију лојалног ћутања. И ликовну продукцију која је са том филозофијом у вези. Помирити један банални ликовни доживљај са могућношћу да се он у облику слике прода, и да се тако траје и живот и сликарство, то је наличје монополизма у уметности, можда још ружње од лица. С друге стране, чињеница је да се на нашим послератним изложбама појавило и много слика које су нека бојажљива комбинација између једног дела онога што уметник истински разуме и осећа, и онога што се `сме` и што је `потребно`. Међутим, једном мало пажљивијом анализом утврдило би се да је цело сликарево осећање требало да сме да се прикаже, и да ничим не би било у сукобу са социјалистичким схватањем живота.

Такво изјашњавање, године 1950, било је равно идеолошком самоспаљивању, али убрзо је Мићи Поповићу унеколико дато за право: уважено је његово старо говорење, а осуђено и одбачено ново. Касније, кад је ново постајало старо, и оно је обично уважавано, а осуђивано и одбацивано најновије. И тако Мића Поповић живи и ради, кажем, у перманентној побуни. Разговарајући с њим, недељама, разумео сам да се васцелог живота бунио и против себе, са истом истрајношћу с којом је устајао против других. Не знам много људи који ће и непријатна питања зграбити радосно, као шансу да јавно и без зазора испитају своју душу. Са извесним професионал-

ним узбуђењем разумео сам да је Мића Поповић такав човек. Мислим да он одавно зна оно што је тако добро формулисао Жан де Лабријер, да скоро сви људи користе најлепши део живота да би упропастили онај који им преостаје да преживе. Он је радио и понекад грешио, заустављао се кад је грешио и полазио другим путевима, без застоја и одлагања. Био је сликар, сценограф, илустратор, филмски и позоришни редитељ, романиста, путописац, есејиста, приповедач и сценариста, и готово у свим овим пословима остварио опус који би могао да припада једној каријери. Да ли би то успео човек који чека?

Ето зашто сам предњим изговорио тако много питања.

Почели смо разговоре у јануару 1983. у његовом дому у Београду. Нешто сам тада питао, нешто белешкарио, али отпрве ми је било јасно да се прави одговори не могу одмах ставити на папир: мој сабеседник је желео да остане сам с питањима, да се над њима, над собом, једно време замисли. Ишчитавао сам, између сусрета, његове књиге и књиге о њему, разговорао с његовим пријатељима и познаницима, и онда га опет спопадао новим питањима.

Рекао сам да ми није ускратио одговор ни на једно питање, али сада морам додати да су неки одговори били само учтива назнака да сам дотакао тему која њему не припада. Разумевао сам то по краткоћи одговора, по његовом јасном избегавању да се расприча. Без двоумљења кажем: допала ми се та црта Поповићевог карактера. Нисам се никада дивио људима који очекују сва питања и знају све одговоре.

У пола посла и Поповићу и мени било је јасно да нам је потребан судија, човек са стране који ће хладно да осмотри написано и да нас на време заустави ако разговор крене у литерарни или какав други ћорсокак. Те улоге прихватио се, на

обострано наше задовољство, Борислав Михајловић Михиз. Схватајући да *Одговор Миће Поповића* може постати важно сведочанство, као некакав мемоар што би рекао Црњански, он је нас обојицу с правом одвраћао од уласка у теме које припадају стручном разматрању ликовне уметности. Тражио је да у књизи буде што више чињеница живота.

Тако смо, уз Михизову помоћ, стигли до краја.

Морам споменути и то да сам разговоре с Мићом Поповићем водио у великој и ослобађајућој лагодности: пред овим човеком новинар не мора давити своју радозналост.

У једном југословенском народу кажу: Слажемо се значи можемо дискутовати, и Поповић и ја мислимо друкчије: слагање није предуслов за дискусију, а неслагање никада не треба да је укида. Рад са Мићом Поповићем за мене је био дуга и драгоцен лекција из толеранције, а то је предмет који се не предаје у нашим школама.

Зна да ће бити пресудитеља који ће и пре читања мрзосно погледати ову књигу, јер у њој описује свој живот један обележени уметник.

Одавно претворен у случај, Мића Поповић је дуго био осуђен на јавно ћутање, тачније листови су били осуђени на ћутање о Мићи Поповићу. Уредник сме да истиче безначајне ствараоце, али не сме да склони лед са случајева. Црну листу може – по вољи – мало и да прошири, али тешко њему ако је скрати.

Пре пет година спорио сам се са једним високим политичким руководиоцем коме се није допадало чак ни успутно спомињање (у новинама) имена људи за које он верује, непозиво, да су на другој страни. Рекао сам том високом политичком руководиоцу да памтим жалосно време, проведено у редакцији једнога листа, кад је нама новинарима било судбо-

M.P. 1947.

носно стало да повремено прибавимо текстове оних аутора чија имена заиста одјекују у Југославији. Овај не може, размишљали смо, јер је нешто погрешно 1964. године, овај има неку кривицу из 1965, овај је забрљао 1966, овај је неке нешто натрунио 1968, овај је награјисао 1970, и тако редом, док не остане онај који никада није погрешно и који неће ни погрешити, јер ништа озбиљно и не ради, јер је мајсторија одржавања на јавној сцени једина његова мајсторија. Тако смо, рекао сам, осудили себе на зихераштво и осредњост.

Овом невеселом размишљању могу дотурити, сада, године 1983, да не верујем у трајно опстојавање институција које се ослањају на плашљиву и послушну осредњост.

Редакције листова које нису у стању да негују разногласје, закључиће најпосле да имају све сем читалаца.

Новинар који се упућује само истомишљеницима текуће политике угледаће једаред папагаја у огледалу.

Што се мене тиче, разговарао сам у свом новинарском веку и са политичарима и са отпадницима од политике, са уметницима који су приврженци форума и онима који се тако не могу назвати. Ретко сам се у потпуности слагао и са једнима и са другима, али мој посао и није да се слажем, него да питам и да бележим.

Уверен да само разногласје може спасити „нашу ствар“, да једино дијалог може отклањати глувила и слепила, дијалог који неће имати за судију неког званичника него свеколику демократску јавност земље, ја сам после пола године – разговарајући са Мићом Поповићем – веровао да доприносим, колико моје мале моћи дозвољавају, неговању разногласја. Ако је то тачно, онда могу мирно да сачекам и оне мрзосне погледа који ће по навици пасти на ову књигу, тачније на њен наслов.

А сада да прозборим још само реч-две о том наслову. Зашто *Одговор Миће Поповића*, а не *Одговори Миће Поповића*?

Одабрао сам прву варијанту зато што сам желео да се Поповићев исказ узме као непрекинуто аутобиографско причање. У оскудици времена, читалац може чак и прескочити моја питања: добиће мемоаре једног свестраног ствараоца, без кога југословенска модерна уметност не би била оно што јесте.

М.Г.

ЗОРИНА УЛИЦА, ДУГАЧКО ДВОРИШТЕ

Рецим сће негде да у рубрику занимање редовно уписујете сликар и да су књижевности, филм и позориште Ваше устинуће љубави. Затим сће у оном чувеном разговору са Алексом Челебовићем казали: Када сликам или пишем, ја се у ствари бавим сликарским проблемом. Мислим да читаоцу пре него што почнемо причу о Вашем животу, треба рећи какав је тај проблем. Ја Вас, дакле, питајам: који је Ваш уметнички вјерују?

- А ја, опет, пре него што покушам да одговорим на Ваше прво питање (као и на остала која ћете ми постављати) имам потребу да се подсетим неких питања која сам себи, залазећи у године, све чешће постављам. Прво: колико ја поуздано моје памћење, односно колико су тачни или побркани датуми догађаја којима сам био сведок или у којима сам учествовао? Затим: да ли су речени догађаји баш таквих димензија какве сам запамтио или су то, на известан начин, нове слике које сам у машти, неуморној и често неумереној, непрекидно

преуређивао да бих опстао? И најзад: под претпоставком (а која је врло могућа) да сам лакше (и радије) памтио детаље него целине, није ли моје памћење више збирка осећања која су ме заокупљала него веродостојних сведочанстава? Изгледа да је добра половина памћења састављена од нечега за шта нема доказа. Изгледа такође да је тај такозвани недоказиви део она дубља и важнија страна успомена...

... Узгред буди речено: кад су у питању појединци, теза о, рецимо, двоспратности памћења, може да не буде узимана у обзир (велике штете по истину неће бити), али је врло опасно пренебрегавати ту тезу кад је реч о памћењу нације и о суштини историје.

Осећања догађаја, који неповратно протичу као брзе воде, не само да у памћењу деформишу догађаје, него се, у временској пројекцији, приказују и као једини витални део истине. Људи склони самодознавању, чак и уметници одговорнији него што сам био ја, и са делом складнијим него што је моје, слуте замке које им сопствено памћење намешта, стре-

пе да се у замке не улове и цепидлачки сумњају у слике своје прошлости. На свом примеру сам се не ретко уверио да је ирационалност храбрија, хитрија и безобзирнија од разума, да се у памћење смешта природно, у њему се башкари, осваја простор, једноставно – хара!

Питали сте: који је мој уметнички вјерују? Спреман сам, двоумећи се да ли га уопште имам, да одговорим – истина! Спреман сам да тврдим да је свако озбиљно уметничко дело, пре него што је постало естетички проблем, било – морални проблеми. Увиђате, зар не, колико је ово *вјерују* у опасности од оне количине ирационалног у памћењу, колико је са том количином у неразмрсивом клупку и нерешивом сукобу. Лако је и комотно рећи да уметник, додуше, није позван да о једном раздобљу живљења (под једним знаком живљења) доноси суд и пресуду, али да је обавезан да о тим стварима одговорно и поуздано сведочи. Како, међутим, помирити ту своју основну моралну и уметничку обавезу са сопственом ирационалношћу, коју не само да уметник не може да надвлада, већ коју мора и да негује, да би уметничко дело које је у току, могло у себи неометано да функционише?

У рубрику *занимање* доиста сам увек уписивао *сликар*. Чак и пре него што сам постао сликар. То је прво била мутна, детињска жеља, затим младалачко упорно стремљење и најзад неко *психолошко довршавање* фундирано на следећим чињеницама:

Људи се деле на оне који појавни свет примају кроз идеје и на оне који га виде кроз облик. За прве реч *кућа*, на пример, представља идеју о склоништу, о удобности или о поседовању; за друге, реч *кућа* је квадрат, правоугаоник, површина или коцка, паралелопипед, простор. Свестан сам да припадам овој другој групи људи.

Чак и кад су у питању чисте апстракције, не могу да појмим док не *са-лгедам*. Сликару је цео живот – сликовница! А поготову оне успутне љубави које поменусте и које су биле на дневном реду у Челебоновићевим и мојим разговорима.

Четрдесет година живим од сликарства. Некад су те зараде биле симболичне, некад сасвим бедне, некад довољне, последњих петнаестак година и више него довољне. Дешавало ми се у међувременима да од неког другог и другачијег рада живим. Хоћу да кажем: радио сам и нешто друго да бих могао да сликам. Никад, међутим, нисам зарађивао за живот преко сликарства да бих могао да радим нешто друго што није сликарство.

По неком хало-ефекту уз реч уметник обично иде група реч: бoем. Али Ви то ни по чему нисте и не знам да ли сте икад били.

- Не знам зашто уз уметника иде реч бoем. Чини ми се да та *из-рачуница* једноставно није добро обављена. Бoеми се регрутују из свих струка и професија, од људи, углавном, предодређених да на протицање времена гледају *филозофски* или, чешће филозофски, од људи који имају сувише времена и чији је главни проблем како да тај вишак времена потроше. Међу такозваним успешним уметницима, иза којих је стајало дело и рад, нисам срео ни једног бoема. Дабоме да и ту генералисање није здраво, јер постоје примери Модилањина и Сутина, или, у нашим просторима, Тина Ујевића или Јована Бијелића, али је бројчани однос бoема и не-бoема у уметности сличан или исти као у било којој другој струци. Напредује се кроз рад и напор; бoемија (оно пустошно кафанско трајање) јесте накнада за ненапредовање. Али, ако се

под боemiјом подразумева нехајање за новцем, удобношћу, ђифтинском потребом за материјалном сигурношћу, онда су сви слободни људи, сви који су окренути духовним проблемима – боemi.

Почнимо сада од почетка. Шта је преживело од слика детињства у Вашем сећању?

- Ништа из најранијег детињства проведеног у Лозници и Бањи Ковиљачи! Понекад ми се учини да искрсне нека слика, један једва ухватљиви осећај милине пилета испод перја кокошке, али се после досетим да је то или памћење мајке која прича, или последица прегледања врло старих фотографија. Волим да прегледам породичне албуме и уопште волим старе фотографије. То долази отуда што се не плашим старења и не ужасавам од брзине протицања времена.

У Београд су се родитељи преселили кад ми је било четири године. Не сећам се ни те сеобе ни становања на булевару преко пута Студентског дома. Пред мој полазак у основну школу дошли смо да станујемо код Славије, у Зориној улици, садашњој Ивана Милутиновића. Дobar део живота провео сам у том крају, у истој улици. Прво у броју четири, па после у броју шест. У броју дванаест било је дугачко двориште са малим становима у строју – као кокошињац! Ту је обитавао мој најбољи друг из детињства – Бубика Ешкенази, Трунтав, тих дечак са крупним, тужним очима пред којима се није смело лагати. Бубикини родитељи су били сиромашни људи којима је тај син јединац био једино и огромно богатство. Чини ми се да је отац био трговачки путник и његов сваки повратак је чекао као повратак ловца који треба да донесе храну за опс-

танак. Понекад је лов био добар, па смо Бубика и ја добијали за ужину хлеб намазан гушчијом машћу.

Волео сам Бубику и он мене.

Мислим да смо били у четвртном разреду основне школе кад се Бубика одселио.

У детињству не постоји јуче: деца су себична и сурова, па сам и ја Бубику лако и природно заменио за нове другове који су били *при руци*.

Током свих осам година гимназије ни једанпут нисам видео Бубику. Кад се над Београд спустио челични мрак немачке окупације (као да су нас поклопили оним њиховим шлемом), кад смо се у сопственом граду почели осећати као у изгнанству, срео сам Бубику. Носио је жуту траку око руке. Хтео сам да га загрлим: он се повукао за корак назад. Зашто? Немам појма. Да ли је овим рефлексним покретом хтео да заштити себе или мене? Да ли му је тог тренутка свака београдска улица изгледала као губилиште и сваки човек без жуте траке као целат? Осећао сам се бедан, немоћан и поражен. Никад то осећање нећу заборавити. Не знам да ли због Бубике, или су учествовали и неки други разлози, тек ја сам каснију јеврејску нетолеранцију понекад успевао да разумем. Не знам да ли због Бубике или због мостова који су тако рећи сами ницали, тек ја сам целог живота лако и брзо склапао пријатељства са Јеврејима и у тим се пријатељствима осећао као почашћена страна. У Паризу сам друговао са сликаром Албером Завароом и код његове бабе у Улици Стаљинград, као некад у Бубикиној кући, добијао за ужину ражани хлеб намазан гушчијом машћу.

Који су људи заслужни, које су чињенице живота утицале у стварању Вашеј погледа на свет?

- Буде много људи (нечија имена, ликове и професије заборавимо) који нам, некад и нехотице, стављају бубе углаву, упућују на своје путоказе. Али ја верујем да је *човеку in grossen Ganzen*, његова духовна судбина дата унапред и да се сваки покушај *обраде себе* помоћу других завршава или трагично, или, што је још горе, комично. Приметио сам да сам мењао понашање и да сам пред другима, па чак и пред самим собом, мењао гримасу, али то је бивало због саобраћаја; суштински се ништа није могло променити. На пример: релативно рано сам доконао да је корисније рећи реч мање него реч више, али сам после сваког лома разумевао да сам изговорио не једну него десет речи више него што је било потребно. Завидео сам искрено људима одмереним и чак подмуклим, али ове врлине никад нисам био у стању да одгајим у себи.

Питали сте које су чињенице живота утицале у стварању мог погледа на свет?! Чини ми се да у Вашем питању има нечег од марксистичког подразумевања да се иза свега, па тако и иза свести, крију друштвени односи, класна припадност и економски закони. Кад би то било тачно, живот би био много једноставнији него што јесте, а предвидивост догађаја и историје могућа. Да будем поштен: ја неки јединствен поглед на свет немам. Иако сам по природи љубопитљив, а у професији ми је да гледам, јединствен поглед на свет ипак нисам стекао. Уопште узев, склон сам да о људима који имају *поглед на свет* не мислим добро. Та ствар рађа *чврсто уверење* из којег произилази жеља за саветовањем и *системом усређивања*, који је опет, и кад је у најблажем облику, иманентан *тиранији*. Морам да признам да сам кроз живот пролазио и да пролазим *чуђећи се*. То дивно, благословено чуђење, мудрије, мислим од било какве спознаје и било каквог уверења, радост је непрекидна за онога који се чуди и потпуно безбедна ст-

вар по околину. Људи који се чуде никад никог нису послали ни у логор ни на острво, ником подметнули ногу, ничије место заузели. Такви људи немају проблема са дефиницијом слободе, јер су непрекидно унутар слободе, као њен саставни део. Овакво резонување личи на нескромност, али људи који се чуде не могу бити ни скромни ни нескромни: они уопште не постављају захтеве.

Можда је требало да Вас питах о осећању живота, а не о погледу на свет. Али зашто сте Ви одмах ухватили марксистичкој подразумевања? Молим сте рећи, на пример, да је Ваш поглед на свет меланхоличан, или ведар, или радознао, или ужаснуј, или све то заједно и још по нешто.

- Реч је опака ствар. Ни најкомпликованија мисао не може да произведе толико забуна колико може најобичнија неодмерена реч. Ваше подпитање схватам као прекор који сам заслужио. Често ми се дешава (тешим се да у томе нисам усамљен) да неко питање не домислим поштено до краја, него да га ухватим само као повод, да бих се распричао о нечему што ме баш тога тренутка тишти и што је са постављеним питањем једва у некој далекој вези.

На живот сам, упркос недаћа које сваки човек има, гледао углавном као на велику радост, као на дивно чудо непрекидног дознавања. Ни многи неуспеси нису ме у томе ометали. Волео сам да правим велике и евидентно неоствариве планове и да их носим као непробојну панцир кошуљу која би ме штитила од сваковрсних зала. Ипак, кад би ме срела каква велика и права невоља, бранио бих се – спавањем! У младости

сам многе велике невоље преспавао. Тако сам се био извежбао, да сам могао да спавам чак и стојећи.

Неки стари људи су понављали: Успут се живи! Ја сам то схватио на свој начин: сласт живљења је у ситницама! И мислим да се нисам преварио.

Молим Вас да сада кажете нешто о својим родитељима: како сте их видели у најранијој младости, како их видите сада?

- Изгледа да о родитељима не можемо а да не претерујемо. Андре Жид, обазрив јер се са неким својим уверењима грдно насанкао, утврдио је да је о родитељима боље не говорити! Ја ћу у погледу на родитеље претеривати, вероватно, у позитивном смислу...

... Рођен сам у типичној српској патријархалној породици, у којој, по принципу *миха вода бреј рони*, одлучујућу реч ипак има – мајка! Отац је у младости потрошио замашно имање на потписивање меница рођацима и пријатељима, којима касније није падало напамет да своје новчане обавезе сами измирују већ су ту досадну и непријатну дужност препустили моме оцу, који је тако, у кратком року од прилично богатог човека постао пуки сиромаш и још у дуговима. Вероватно се и сам пред собом осећао кривим; пред мајком свакако. Можда је због тога почео да се осмехује и да онолико ради. Те две особине, да се осмехује кад му је најтеже и да ради преко сваке људске мере, сачувао је до смрти. Био је учитељ у француско-српској школи, за пристojну плату, али која је цела одлазила на дугове. Да би издржавао породицу, после редовне наставе у школи, обилазио је своје приватне ученике којима је давао часове из француског језика и математике. Враћао се

увече сатрвен од умора, али осмехнут. Сећам се његових преморених чукљевитих и жуљевитих ногу у лавору са млаком водом и поцепаних чарапа које мајка није стизала да окрпи. Али отац се осмехивао. Никад ни мене ни млађег брата није ударио, никад подигао руку и глас. Био је, наравно, страсни навијач у развоју своје деце, али није био амбициозан тренер који из подређених играча истерује и последњи грам снаге. Умео је да нас саслуша и није покушавао да на свој природно већи број година продаје (силом) као већу памет.

Кад је прошло моје детињство, а и после очеве смрти, прочитао сам се књига из психоанализе и наслушао предавања о разним важним, нужним и незаобилазним конфликтима између очева и синова. Ништа од свега тога између мене и мога оца није било. Волео сам да слушам његове приче из првог светског рата, из Албаније и са Солунског фронта; он је волео да слуша кад препричавам и коментаришем неку тек прочитану књигу. Једноставно, њему је било пријатно у друштву деце, а тек нама у његовом!

Мајка је, мислим, недаће и немаштину, као и моју једва осредњост у гимназији, схватала преозбиљно и трагичарски. Иначе је била упорна у свим својим наумима и умела је, уз помоћ безгласне снуждености, да сломи оца за сваки свој предлог. Увек смо и ја и млађи брат бивали на очевој страни и тумачили мајчину безгласну снуженост као недозвољено низак ударац, али отац се осмехивао и попуштао. Мајка је била чудна комбинација животно приземне упорности, истрајности и жилавости с једне стране и прастаринске, скоро следе, атавистичке оданости обичајима, на самој граници враџбина, с друге. Дабоме, ја сам ову дефиницију личности своје мајке могао да скројим тек много касније, али сам и у детињству осећао да је мајчина изузетна снага разапета из-

међу великих супротности. Ако смо нешто у животу брат и ја постигли, биће да су у много чему ти силни мотори мајке били заслужни. Она је још жива, приближава се деведесетој и – чини ми се – не мења се нимало. Очева необична и трагична смрт, пре скоро тридесет година, учинила је, претпостављам, да га моја љубав у сећању непрекидно улепшава, као што скулптори гладе своје најмилије дело и подижу му сјај; мајчина дуговечност, међутим, учинила је да се уз нормалну љубав сина за мајку развије у мени и нормалан осећај захвалности који не подразумева ни потцењивање ни прувеличавање. И отац и мајка, свако на свој начин, имали су много смисла за хумор, што је било, изгледа, од пресудне важности.

У срећним породицама нема великих догађања, јер нема правих сукоба. Нема изненађења! То је помало као у комедији *del arte*: све се унапред знало, све је водило срећном финалу. Али онда је дошао други светски рат...

У разговору са оваквом наменом замишљивач не сме да одбаца ниједно питање које има изгледа да узнемири сећање. Треба, дакле, да Вас питамо о тој трагичној смрти очевој и чиним то у нади да узнемирење, после тридесет година, није неириситојно.

- Мој отац је извршио самоубиство.